

VÄRLDEN BORTOM ETT GIPSHUVE

***Jag blickar över huvet på Stalin ut*, Pentti Saarikoskis diktverk i två delar från 1969 skrivs under brinnande Vietnamkrig, vilket till stor del förklarar dess dystopiska utblick. Kristoffer Appelvik Lax möter en människovän som börjat att tvivla på mänskligheten. Och som slits mellan sitt patos för världen och sitt behov att ta skydd från den. Boken kom för första gången på svenska 1971 och har nu nyöversatts av Oscar Rossi.**

[Lyssna på recensionen? Klicka på pilen!]

Under sommaren 1968 reser poeten och översättaren Pentti Saarikoski tillsammans med sin första fru Tuula till Island under ett par veckor. Denna resa är föremål för den första av de två delarna i diktboken *Jag blickar över huvet på Stalin ut*, först publicerad 1969 och därefter reviderad av poeten 1977. Nu har förlaget Ersatz givit ut boken i Oscar Rossis översättning.

Boken präglas av ett slags vardagliga ritualer och betraktelser. Här finns miljöskildringar av både Island och Finland och kortare anteckningar om sammankomster med frun eller med partikamrater. På dagarna, då de inte befinner sig i hemmet och läser, rör sig Pentti och Tuula på kaféer, på demonstrationer och runt på Island för att umgås med vänner och bekanta. De äter, talar, dricker och sjunger. Island skrivs fram som en naturskön och rogivande plats, men inte enbart. Det är just i naturen som Saarikoski finner ro – den växande huvudstaden Reykjavík tycks snarare irritera honom: ”egnahemshusen fula och fler byggs det, / mitt i stan reses ett förskräckligt

högt torn, / eftersom det i en huvudstad måste finnas / ett torn som syns överallt". Reykjavík håller på att bli en huvudstad bland andra huvudstäder, där "Amerika skulle vilja jämna ut lavaåkrarna till flygfält." Att världsläget överskuggas av det pågående Vietnamkriget är påtagligt, och USA:s närvaro i världen visar sig även i språket. Saarikoski, som debuterade redan som 21-åring år 1958 och som under sitt liv översatte bland annat Joyce, Salinger, Homeros och Sapfo, skriver i denna bok med en tidlös och ironisk precision fram en amerikaniserad språkvärld som fullkomligt osar av konsumenttillvänd obegriplighet, där "[h]otellrestaurangen har floor show och rummen är designed with the best word in modern comforts". Han påvisar därmed vilken typ av språk vi bör akta oss för eftersom språket bär på något mer än sin semantiska betydelse. Även metaforen får sig en känga – det är något som schlagerförfattarna sysslar med, menar han. Det är också här texten blir brännande intressant – när den förmår säga något om hur språket är avhängigt ideologi och vice versa, och om hur vi samtidigt är så beroende av språket för att vända oss ut från oss själva. Efter en demonstration i Reykjavíks hamn frågar han sig själv, och oss läsare, om det alls hjälper att de under demonstrationen önskat Ho Chi Minh ett långt liv, eller om demonstrationerna bara är meningslösa. På så sätt utforskar han både vår magiska tilltro till språkets makt, dess uteblivna effekt och vår misströstan inför detta faktum. Det är som om gudarna dragit sig undan världen, och kvar står vi ensamma på jorden och ropar efter dem.

Jag tänker på Saarikoskis indirekta värnande om vaksamhet inför och skepsis mot språket, och dess relevans för vår samtid. Vår egen tid präglas ju i hög grad av ord vars ideologiska komponenter vi, bland annat som arbetstagare och konsument, stundtals står fullkomligt blinda eller maktlösa inför. Samtidigt diktarar de våra levnadsförhållanden – vare sig det handlar om *effektivisering* (alltså nedskärningar) eller om *hållbarhet* (ett ord som likt ett avlatsbrev tillåter oss fortsätta producera och konsumera under orimliga omständigheter.) Vad är det vi idag ropar efter, och till vem är det vi ropar?

Formmässigt liknar *Jag blickar över huvet på Stalin* ut både långdikten och dagboken – två såväl formella som innehållsliga utgångspunkter för Saarikoskis ömsom illusionslösa och ömsom kärleksfulla hänvändelse ut mot världen och in mot det egna själslivet. Hans språk är enkelt men aldrig simpelt. Här finns diktformen till trots inte några allegorier, inga allitterationer, ofta råder en avsaknad av undertext. I stället dominerar skärpa och tydlighet under ett plågat och desillusionerat skimmer. Det är som om det rådande världsläget avkräver formen just tydlighet – att skriva fram världen rymmer ingen överflödigt konstnärlig finess; mångtydighet och tolkningsmöjligheter skulle ödelägga allvaret. Men där Saarikoski i stället kostar på sig att vara stilistiskt utsvävande är han uppslukad av sin kärlek till människan, naturen eller litteraturen. För mig hör detta till bokens starkare delar – de platser där texten och själva landskapet börjar leva:

**Det här är uppgiften för dagen,
jag kan inte beskriva det jag ser,**

**lavans olika färger,
grässets grönska på eftermiddagen,
den här platsen får mig att gråta,
jag skulle slippa om jag förmådde beskriva,
men vemodet har gått in i mig,
det släpper inte taget. Det här är en alltför
kär plats för mig, när jag nu älskar allt här,
älskar bergen, gudarnas borgar,
och om människornas byggprojekt stör gudarnas sinnesfrid,
börjar gudarnas hud att kittla
och ögonblickligen välts allt på ända.**

Dikten kan liknas vid ett märkligt nog lika uttömmande som sparsmakat resereportage om en kaosartad och sedermera historiskt omvälvande tid. Om att vara en enskild människa bland andra människor i en värld som står i lågor diktar Saarikoski med precision, dråplighet, humor och största allvar. Det är en text som rör sig från plats till plats, mellan det privata och det politiska, mellan den stora världen och den lilla människan, mellan himmel och helvete. När jaget blir saligt står han i kontakt med människan, språket, litteraturen och naturen. Det som i stället får honom att singla mot avgrunden är människans våld mot både människa och natur. I hans mycket senare skrivna bok *Spela upp till dans* läser jag en dikt som tydligt visar dessa tvära rörelser mellan det lilla och det stora. Detta är något som binder samman de båda böckerna och tecknar en tydlig bild av de ofta förekommande och skarpa perspektivskiftningarna i Saarikoskis diktvärld:

**På kvällen när jag fyller mat i kattens skål
och smular bröd åt fåglarna
och snön har börjat smälta på trappan**

**det är nog så
som den franske diktaren säger
att vi föds bland människorna
och dör utan tröst hos gudarna
/.../**

Bokens andra, och mycket kortare del, utspelar sig hemma i Finland. Här verkar fysisk distans ha upprättats till Tuula, något som gagnar deras relation då han plötsligt omskriver henne med ömhet och kärlek. Tidigare har Tuula mest framträtt som någon som tjarar på honom om att inte dricka eller läsa för mycket. Det privata tar plötsligt mycket större plats än det politiska. En tydlig skiftning äger rum i temperament och fokus – han är åter i arbete, besöker Helsingfors och reflekterar över kommande projekt, som att översätta Bergspredikan. Vardagen är förvisso präglad av en rastlöshet där måsten och borden listas flitigt, men lusten och framför allt *uppdraget* – att läsa, skriva och

översätta – är påtagligt. Stundtals är dikten så rofylld att den närmar sig pastoraldiktningen:

**Rallarrosen blommar,
sommaren redan långt hunnen.
Jag är ytterst lycklig då jag får vara här.
Stekte potatis och lök ute,
de som grodde petade jag ner i jorden att växa.
Det är inte mycket jag har i mitt liv,
men något lite i alla fall,
dessa kvällar då jag är ensam,
lagar mat, värmer bastun
och tänker på henne som tänker på mig.
Det jag inte orkade äta gav jag åt fiskarna.
Är det redan juli?
Jag sågade ved.
Fåglarna sjunger.**

I den senare delen är det som om en ljusstrimma lyckas tränga igenom det tunga lock av moln som ligger över diktsamlingen i stort, något sällsynt i denna text som sällan står ut med den värld den befinner sig i. Saarikoski skriver fram ett Europa som är trist och befolkat av människor som på en och samma gång är skickliga på att orsaka lidande och samtidigt fullkomligt oförmögna att uthärda det. *Jag blickar över huvet på Stalin ut* skiljer sig markant både stil- och innehållsmässigt från exempelvis *Tiarniasviten* där Saarikoski excellerar som poet. Här möter vi i stället ett kargt språk med en tydlig avsaknad av de antika och mytologiska begrepp han så skickligt annars arbetar med och det får mig att undra varför han valt just långdikten som form utan att till fullo gagna sig av genrens möjligheter. Ett svar är: för att dikten här låter honom skriva fram världen både med förtvivlan och kärlek, utan övertydlighet eller distraherande abstraktion. En existentiell skärpa uppstår i det precisa och avskalade språket, men också i diktens sätt att vara just känslomässigt uttömmande, vare sig detta sker med en deadpan-aktig stämning eller med ett mer melodramatiskt ackord. Jag läser en text med anspråket att både rymma och framför allt att *tillåta* allt – vrede, hopp och kärlek och så vidare – som om det ens var möjligt, och som om hela världen faktiskt angick honom. Inget är bortträngt eller förnekat. Det är en hel människa som framträder från en plats av starkt patos och oerhörd sensibilitet, lika mycket som han stundtals måste dra sig undan denna plats för att uthärda:

**Generalerna och de rika kan göra ont efter behag.
Jag kan inte göra något åt det.
Jag skulle inte vilja leva i en sådan här värld
där den tänkande bestraffas som den trotsige.
Idag är jag på ett sådant humör**

**att om jag såg en drunknande simbassängsägare
sprattla omkring i sin bassäng
skulle jag inte hjälpa till,
skulle säga att du borde ha lärt dig att simma
innan du skaffade dig en simbassäng,
eller någon annan *platitude*; jag är nervös.**

Diktsamlingen präglas så starkt av frustration, förtvivlan och förlorad tro. Den iver som Rossi i sitt efterord tillskriver diktjaget är svår för mig att lokalisera. Det känns i min läsning snarare viktigt att landa i de stunder av ro och stillhet som infinner sig – det som pekar ut och bort från den desillusionerade positionen, mot *möjligheterna* och kärleken. Inte för att stilla mitt eget begär efter ett förslag på en väg ut ur politisk desillusion, utan just för att texten där blir så levande.

Med tanke på Saarikoskis politiska tillhörighet och det flitiga nämmandet av Gud – en gud som oftast framträder som antingen erövrad eller uppköpt av USA – läser jag in en trosaspekt i vid mening. Åtminstone i bemärkelsen att den gått eller håller på att gå förlorad, och därmed är ett nytt orienteringsarbete satt i rullning. Stalin dyker också upp mot slutet av boken, men inte gudalikt eller som en ledargestalt, utan i form av ett stumt gipshuvud i huset hemma i Finland – ett huvud som jaget med lugn blickar både över och förbi – en lugn rörelse framåt mot en ny och osäker framtid som komma skall. I bokens andra del finns en, lika naiv som uppriktig, sårbar och öm passage där Saarikoski närmar sig ett slags grundläggande humanism, i stället för att rikta sig mot en trosuppfattning eller partipolitisk strömning.

**Jag är inte rädd för någon.
Jag älskar alla människor i världen,
jag vill alla väl,
det är min politik
att vi skulle älska varandra,
inte vara i fejd med varandra, utan i välvilligt samtal.
Som om vi gick i blåbärsskogen tillsammans.
Och värmdes därefter bastun.
Skulle sitta på bryggan och flåsa.
Skulle bete oss som folk.**

Här är all rädsla och förtvivlan som bortblåst. Naturen är närvarande som en rofylld plats att vandra tillsammans i, och samtalet och kärleken oss människor emellan blir en väg framåt. Samma lugn återfinns i raderna där Saarikoski innan läggdags tittar till både abborrharna och sitt barn, sätter sig ned och gestaltar bokens titel: ”jag bara satt och blickade över Stalins huvud ut.” Det är i denna dunkla och fridfulla stund som han sätter punkt, men det är ett lugn som vi aldrig kan ta för givet – svängningarna och de stora rörelserna fortsätter liksom verka i mig långt efter det att jag har slagit igen boken.

Jag blickar över huvet på Stalin ut

Pentti Saarikoski

Övers. Oscar Rossi

Ersatz, 2021